

Østjysk landbrug er kendetegnet ved mange store gårde fra perioden. Især på Koldingegnen, men også ved andre større østjyske byer, blev flere meget store gårde med magtfulde og prætentiose stuehuse opført på denne tid.

I denne periode blev det almindeligt, at svin og høns fik egne småhuse, som blev placeret uden for de 4 længer, ligesom møddingshuse, roehuse o.lign. blev lagt uden på det traditionelle gårdanlæg enten som selvstændige bygninger eller som udløberlænger.

Traditionelt tofløjet husmandssted fra Georgsminde på Djursland.

De halvvalmede tage med røde vingetegl og et par vinduer på 1. salen i stuehusenes gavle, hvor der var indrettet pigeværelser, er typiske træk for Bedre Byggeskik.

Mellemløstiden - frem til 1940

Under Første Verdenskrig blev transport af varer besværlig, hvilket bevirkede, at importen af bl.a. kunstgødning og foderkager faldt. Alligevel var det gode tider efter krigen, og der blev bygget meget i 1920'erne og begyndelsen af 30'erne. Denne aktivitet skyldtes dog især lovene om lensafløsningen og udstykningen af præstegårdsjorderne fra 1919. Lovgivningen betød, en stor del af periodens landbrugsbyggeri var statshusmandsbrug. De små anlæg var ofte bygget som en vinkel med stuehus i en fløj og avlslænge i den anden, men relativt mange steder i det østjyske blev husmandsbrugene dog også opført som trelængede gårde. Frem til 1919-loven blev de fleste østjyske husmandssteder opført meget spredt. Udbredelsen herefter lå i kolonier med bl.a. store udstykninger syd for Horsens Fjord, ved Gyllingnæs, på Hadsten/Langåkanten og på det nordlige Djursland.

Den altdominerende byggestil var Bedre Byggeskik. Som reaktion på den skiftende mode inden for arkitekturen med megen europæisk 'stilforvirring' blev Bedre Byggeskik-bevægelsen dannet i 1915. Foreningen lagde vægt på 'det danske', og tegnehjælpen udarbejdede bygningstegninger, som dannede forlæg for statshusmandsbrugene. Det er bygninger opført af rødt, blankt murværk eller med glatpudsede facader; enkelt i sit udtryk, hvor proportionerne var vigtigere end mange dekorative detaljer, men tit med en simpel muret gesims og en central frontispice.

I tiden op til Anden Verdenskrig blev der i tidens funktionalistiske ånd gjort op med den traditionelle gårdtype. Der udvikledes nye plantyper som mønsterprojekter, hvor avlslængerne f.eks. ligger i korsform, som det ses i Kløvergården i Hårby.

Denne folder indgår i Kulturarvsstyrelsens temagennemgang af danske landbrugsbygninger fra 1850-1940. Der er tidligere udgivet en tilsvarende om Fyn, ligesom der efterfølgende vil udkomme foldere omhandlende andre egne af landet, efterhånden som temagennemgangen kommer frem.

I arbejdet indgår desuden en introduktionsrapport om landbrugets forhold og byggeskik i samme periode samt arbejdsrapporter om gårde og husmandssteder i de geografisk opdeltede områder, som gennemgangen behandler.

Rapporterne kan rekvireres hos Kulturarvsstyrelsen.

KULTURARVSSTYRELSEN

SLOTSHOLMSGADE 1
1216 KØBENHAVN K

TELEFON 72 26 51 00
kuas@kuas.dk
www.kuas.dk

Østjylland
Landbrugets bygninger 1850-1940

KULTURARVSSTYRELSEN

En typisk dansk bondegård var frem til midten af 1800-årene et lukket, firelænget anlæg, hvor bygningerne traditionelt var opført af bindingsværk og havde stråtag. Denne lukkede, indadvendte, firelængede gård opløstes langsomt og blev afløst af en udadvendt og løsere bygningsstruktur. Den typiske gård fra perioden 1850-1940 var firelænget med tre sammenbyggede avlslænger og et fritliggende stuehus omkring en brolagt gårdsplads.

Kornsalgperioden - frem til 1875

Samfundet udviklede sig demokratisk i løbet af 1800-årene, og landbruget blev en politisk magtfaktor. Bønderne blev både selvstændige og oplyste samtidig med, at de blev bedre til at dyrke jorden. Høstudbyttet steg med nye dyrkningsmetoder, og kravene om mere plads til opbevaring af høsten øgedes. I Jylland var agerumsladen den gængse løsning til opbevaring af stråafgrøder. Avlsbygningerne voksede i størrelse, og velstanden satte sit præg på stuehusene. Det var almindeligt især i Jylland, at eksisterende bygninger blev ombygget flere gange. Derfor fremstår en række gårde meget uensartede med længer opført eller ombygget over en årrække.

I Østjylland findes en del avlslænger, som er opført af tilhuggede kampesten. Den jyske grundighed viser sig ved tildannelsen af de enkelte sten og i kampstensmurværkets tydelige skiftegang.

Inden for byggeteknikken skete der en betydelig udvikling i disse år. De grundmurede huse bredte sig fra Slesvig op gennem landet. Først blev stuehusene opført af grundmur, mens avlslængerne stadig opførtes af bindingsværk; senere blev hele gården grundmuret. De tidligste grundmurede huse var lave længhuse med kalkede facader. Husene var symmetrisk opbyggede med en taktfast vinduesrække. Loftet var ikke beboet, og derfor var tagfladerne stort set uden vinduer, mens der i tagrygningen sad 2, 3 eller 4 skorstenspiber.

Både stuehuse og avlslænger kom til at bære præg af nye byggematerialer. Sammen med mursten til de grundmurede huse lavede teglværkerne også røde vingeteglsten, som sammen med skifertag overtog stråtagenes plads. Støbejernet var et andet materiale, som vandt indpas i gårdbyggeriet. Langt de fleste vinduer i de danske avlslænger er af støbejern.

Et tidstypisk element er hesteomgangen. De øgede mængder korn fordrede mere effektiv tærskning, og plejlen blev afløst af det hestetrukne tærskværk etableret i forbindelse med laden. På mange gårdspladser ses resterne heraf stadig i brolægningen.

Andelsperioden - frem til 1914

Efter økonomiske fremgangstider i midten af århundredet stagnerede afsætningsmulighederne for korn omkring 1870. Den tekniske udvikling med bl.a. dampmaskinens udbredelse og forbedrede transportmuligheder i form af jernbaner og dampskibe betød, at det europæiske kornmarked blev 'oversvømmet' af amerikansk korn. Kornpriserne faldt voldsomt, så de danske landmænd sadlede om til husdyrbrug.

Med industrialiseringen steg tilflytningen til byerne over hele Europa, og efterspørgslen på smør, mælk, bacon, kød, æg osv. voksede. Omkring slutningen af 1880'erne fik landbruget for alvor gang i den animalske produktion, og en lang række andelsselskaber så som mejerier og slagterier skød op som følge heraf.

Fremgangen i produktionen satte gang i landbrugsbyggeriet. Bøndernes stadig voksende selvværd blev tydeligere i stuehusenes udformning. Husene i Østjylland blev nu overvejende opført af rødt, blankt murværk med en central frontispice og flere dekorative detaljer end tilsvarende byggeri længere vestpå. Lisener, formsten i gesimserne, pudsede bånd og dekorative udskæringer på udhængstømmeret var de mest almindelige virkemidler.

De arkitektoniske stilarter skiftede hurtigt, hvilket også kunne ses på gårdenes stuehuse. Historicistiske bygninger med f.eks. kamtakker, nationalromantiske huse med mange murværksdetaljer og ikke mindst schweizerstilen med store tagudhæng og pyntede udhængsspær var moderne på skift.

Disse avancerede bygninger kunne ikke som tidligere bygges af gårdejereren og hans karle, men krævede professionelle håndværkere. Håndværkermestrene uddannede sig på Håndværks- eller Bygmesterskoler og blev entreprenører, som kunne tegne ejendomme i tidens moderne stil. På Vejlekanten er bygmestrene Chr. Laursen og Niels Henrik kendt fra perioden omkring århundredeskiftet.

Anvendelse af nye materialer som eternitskifer på tagene og nye konstruktioner i form af de murede hvælv som etageadskillelse i staldene tog fart. Hvælvkonstruktioner var et betydeligt fremskridt i brandmæssig henseende, da de effektivt skilte dyrene fra det brandfarlige hø og halm på loftet. Cementen vandt indpas; dette nye, stærke materiale var en klar forbedring til bl.a. grebningen i staldene og i svinehusene, til falstagsten og til dekorative elementer på stuehusene.

Den tekniske udvikling gik videre, og motorer som trækraft til f.eks. tærskværk blev almindelige. De gamle hesteomgange blev erstattet af små motorhuse, som af praktiske, brandmæssige årsager blev lagt fri af laden.

På avlslængerne var den mest synlige udvikling trempelen. Der blev til stadighed brug for mere opbevaringsplads, og en trempelkonstruktion, som i det østjyske ofte var med en rødmalet bræddebeklædning, øgede rumfanget på lofterne betydeligt.

